

Стендаль

Біографія

СТЕНДАЛЬ (АНРІ-МАРІ БЕЙЛЬ)

(1783-1842)

Один з видатних французьких письменників XIX століття Анрі Бейль творив під псевдонімом Фредеріка Стендаля (Стендаль — назва німецького міста, у якому народився відомий німецький мистецтвознавець XVIII століття Вінкельман).

Стендаль народився 23 січня 1783 року в Греноблі, у родині багатого адвоката. Його дід, лікар і громадський діяч, захоплювався ідеями Просвітництва й був шанувальником Вольтера. Але з початком революції в родині погляди дуже змінилися, батько Стендаля змушений був навіть ховатися. Мати хлопчика рано померла, і сім'я надовго вбралася у траур. Батько не переймався вихованням сина, довіривши його католицькому абатові Ральяну. Це призвело до того, що Стендаль зненавидів і церкву, і релігію. Таємно від свого вихователя він почав знайомитися з працями філософів-просвітників (Кабаніса, Дідро, Гольбаха). Читання, а також найбільш сильні враження і переживання дитячих років, пов'язані з Першою французькою революцією, стали визначальними моментами у формуванні світогляду майбутнього письменника. Прихильність до революційних ідеалів він зберіг на все життя. Жоден із французьких письменників XIX століття не відстоював ці ідеали з такою пристрасстю і сміливістю.

У 1797 році Стендаль вступив у Греноблі до Центральної школи, метою якої було введення в республіці державного і світського навчання замість релігійного, і озброєння молодого покоління знаннями й ідеологією буржуазної держави, що народжувалася. Тут хлопець захоплювався математикою. Після закінчення курсу його відправили до Парижа для вступу в Політехнічну школу, куди він так і не вступив. Стендаль прибув до Парижа через декілька днів після перевороту 18 брюмера, коли молодий генерал Бонапарт захопив владу і оголосив себе першим консулом. Тоді ж почалися приготування до походу в Італію. У 1800 році сімнадцятилітній Стендаль вступив в армію Наполеона. Він прослужив у ній понад два роки, а потім подав у відставку й 1802 року повернувся до Парижа з прихованим наміром стати письменником.

Стендаль був прихильником ідеалізації Наполеона, що відбилося і в його творчості. Але його ставлення до Наполеона, особливо після захоплення останнім престолу Франції і перетворення на імператора, було, проте, досить критичним. Деякі зауваження Стендаля свідчать про те, як добре він розумів деспотичні й узурпаторські прагнення Наполеона і яку погрозу він вбачав у ньому для справжнього духу революції.

Стендаль брав участь у поході Наполеона в Росію в 1812 році, був у Москві, Смоленську, Могильові, зазнав жахи зимового відступу французької армії з Росії. Враження про Росію були надзвичайно сильні. Він бачив героїзм російського народу, який захищав свою батьківщину, бачив також і жорстоку сваволю самодержавства.

Після падіння Наполеона й повернення Бурбонів у Францію Стендаль їде до Італії, лише наїздами буваючи на батьківщині. Стендаль полюбив Італію; ця країна відіграла чималу роль у формуванні поглядів письменника. Його приваблювало інтенсивне громадське життя Італії. У 1821 році відбуваються повстання карбонаріїв у ряді міст (Неаполь, Турін). Співчуття Стендалю цьому рухові дало підставу урядові звинуватити його в приналежності до повсталих і запропонувати терміново залишити австрійські володіння північної Італії.

Перебування в Італії залишило глибокий слід у творчості Стендалю. Він із захопленням вивчав італійське мистецтво, живопис, музику. Ця країна надихнула його на цілу низку творів. Це робота з історії мистецтва "Історія живопису в Італії", "Прогулянки по Риму", новели "Італійські хроніки". Нарешті, Італія дала йому сюжет одного з найбільших його романів "Пармська обитель".

Перебування у Франції, де правила ненависні Стендалю Бурбони, стає для нього нестерпним. Це ставлення письменника до реакції і режиму Реставрації знайшло своє вираження в його кращих романах. У 1830 році Стендаль одержав від короля Луї Пилипа призначення в Трієст консулом, але його не затвердили, як "неблагонадійного", у Трієсті. Стендаль стає консулом у папських володіннях у Чівіта Веккія. Його смілива, незалежна думка, співчуття революції і якобінцям, атеїзм, його сповнені бойового протесту твори робили однаково тяжким його перебування як в Італії, так і в себе на батьківщині.

Стендаль почував себе хворим, проте досить часто їздив з Чівіта-Веккії до Рима. У 1841 році з ним стався перший апоплексичний удар. Йому дали відпустку, і восени він знову приїхав до Парижа, маючи намір пробути там усього кілька днів. І несподівано його звалив другий удар.

Після смерті письменника навколо його імені критики створили "змову мовчання". Першим, хто заговорив про нього і змусив звернути увагу на Стендалю, був Бальзак. Називаючи Стендалю чудовим художником, Бальзак стверджував, що зрозуміти його можуть тільки найбільш піднесені уми суспільства.

Творчість Стендалю належить до першого етапу в розвитку французького критичного реалізму. Стендаль вносить у літературу бойовий дух і героїчні традиції нещодавньої революції. Зв'язок його з просвітителями можна спостерігати як у творчості, так і в його філософії й естетиці.

У своєму розумінні мистецтва й ролі художника Стендаль йде далі від просвітителів і стверджує, що мистецтво за своєю природою соціальне, воно служить суспільним цілям. Це положення Стендаль перетворює на бойову зброю проти мистецтва свого часу, насамперед проти класицизму. Його мистецтвознавчі роботи були гостро публіцистичні. Однією з головних його робіт з літератури є "Расин і Шекспір" (1825).

Стендаль підкреслює, що художник тільки тоді виконує своє призначення, коли він веде за собою суспільство. Якщо художники діють поодиночі, не пов'язані з масою, вони тоді — ніщо.

Естетичні положення просвітителів Стендаль розвиває в нових історичних умовах

— після Французької революції 1789— 1794 років, у період революції, що знову назрівала, 1830 року. Через усі твори проходить думка про важливість історичних зрушень, які неминуче відбиваються в мистецтві. Усі його статті з мистецтва перейняті почуттям нового. З кожною новою історичною епохою змінюється поняття краси, говорить Стендаль. Те, що здавалося гарним людям XVII століття, вже не може здаватися гарним тим, хто пережив революцію 1789 року. Змінюється також і історична роль письменника. Цінність письменника, переконаний Стендаль, визначається не тим, як добре він вивчив класиків, мистецтво минулого, а тим, якою мірою він брав участь у революційних подіях, в суспільному житті свого часу. Головну помилку класицистів Стендаль вбачає в тому, що вони хочуть зберегти те мистецтво, що склалося ще задовго до революції. Новим напрямком він вважає романтизм — як нове мистецтво, що веде боротьбу з усім відсталим, відживаючим.

Ще одне важливе положення: мистецтво повинне бути правдивим. У романі "Червоне і чорне" він характеризує роман як "дзеркало, яке проносять по великій дорозі". Якщо дорога брудна, якщо на ній є калюжа, це неминуче відіб'ється в цьому дзеркалі, і дарма було б обвинувачувати дзеркало в тім, що воно відбиває точно; треба обвинувачувати дорогу, або, вірніше, доглядача дороги, в тім, що він погано порядкує на ній".

Нарешті, остання теза — це необхідність учитися в Шекспіра. Стендаль пише, що романтики ніколи не радять прямо наслідувати драми Шекспіра. Цій великій людині необхідно наслідувати в манері вивчати світ, серед якого ми живемо, бо він дає своїм сучасникам саме той жанр трагедії, що їм потрібен.

Таким чином, у своїх естетичних поглядах Стендаль є учнем і продовжувачем просвітителів. їхнє вчення він розвиває за нових історичних умов, що накладає різкий відбиток на його погляди й образи, надаючи їм нової якості. Усі вимоги до мистецтва він ставить у залежність від завдань, що їх висуває революція.

Зв'язок Стендаля з просвітителями можна простежити і в галузі філософії,— він був учнем просвітителів-матеріалістів Дідро, Гельвеція, Кабаніса. Особливе місце у філософських поглядах Стендаля посідає питання про людину. Подібно до просвітителів, Стендаль твердить, що людина повинна гармонійно розвивати всі закладені в ній здібності й сили і спрямовувати їх на благо батьківщини, рідного краю, суспільства. Здатність до великого почуття, до героїзму — ось якості, що визначають повноцінну особистість. Виняткове місце в його філософії і творчості посідає проблема пристрасті. У розумінні Стендаля пристрасть ніколи не суперечить розумові, а перебуває під його контролем. Герої романів Стендаля нерідко виступають такими ж раціоналістами у своїй любові: Жюльєн Сорель, Фабриціо, Сан-северіна, навіть охоплені сильною пристрастю, завжди здатні оцінити своє почуття, свої вчинки, підкоряючи їх розуму.

Отже, в літературу XIX століття Стендаль вносить бойовий дух століття і революції, віру в розум, у гармонійну особистість, культ сильних пристрастей. Але відстоюючи ідеали революції, він змушений вдавати, що ці священні для нього ідеали далекі від

сучасності, у якій тріумфує проза буржуазного життя. Героїчне стає непотрібним у практиці буржуазних відносин, там, де панує безнадійна тупість, гонитва за наживою, кар'єризм. У цих умовах людині сильних пристрастей, яка жадає героїчного, немає місця, і вона неминуче вступає в протиріччя з буржуазною дійсністю. У цьому й полягає трагедія головних героїв Стендаля. У 20-х роках Стендаль пише чудову новелу "Ваніна Ваніні", що ввійшла пізніше в "Італійські хроніки". У ній розкривається епізод з історії революційно-демократичного руху карбонаріїв в Італії.

"Червоне і чорне"

Цей перший великий роман Стендаля вийшов у 1830 році, в рік Липневої революції. Про глибокий соціальний зміст роману свідчить уже його назва. Під "червоним", "чорним" Стендаль мав на увазі зіткнення двох сил — революції (червоне) і реакції (чорне). Епіграфом до свого роману Стендаль узяв слова Дантона: "Правда, сувора правда!".

Події роману Стендаля відбуваються у Франції за часів доби Реставрації ("Хроніка XIX століття" — такий підзаголовок роману) з її гострими соціальними суперечностями й класовим розшаруванням. І хоча провідну роль у сюжетному плані відіграє біографія Жульєна Сореля, головного героя роману, історію життя якого авторові підказала хроніка кримінальної справи, цей твір виходить далеко за біографічні межі лише однієї дійової особи, стає романом широкого соціально-психологічного зразка, в ньому представлена майже вся Франція, столична й провінційна, не тільки аристократія і буржуазія, а й ремісники та дрібні підприємці.

Французька революція звільнила енергійних людей, які прагнуть свободи та щастя. Нова буржуазія та стара аристократія, розбещений світ і політика, боротьба релігійних напрямів стали основною темою роману. Автор знайомить читача з побутом, звичками, соціально-моральною боротьбою у французькому суспільстві того часу. Дія роману переносить нас з убогої хатини сільського теслі, де герой своєю тендітністю та хворобливістю викликає ненависть братів та батька, та й сам зневажає їх. Тому не ігри на міській площі приваблювали його, а поглинання книжок та нескінченні розмови з лікарем наполеонівської армії приносили втіху юнакові. І Жульєн, позбавлений користолюбства, сповнюється честолюбних мрій, бажання піднятися вгору, діяти, посісти вище місце в суспільстві. Знання на латині Святого письма, вихованість, приємний вигляд приводять Сореля в будинок мера Вер'єра пана де Реналю на посаду гувернера, а далі до семінарії в Безансоні. Виховання дітей пана де Реналю змінюється на честолюбні ілюзії стати першим вікарієм, єпископом і завдяки цьому потрапити у вищий світ.

Через життя Жульєна проходить омріяний образ Наполеона, людини з низів, яка завдяки своєму розуму, сміливості стала імператором. Саме Наполеон поставив собі за мету звільнити країну від розбещених бездіяльних аристократів і відкрив дорогу талановитим, відважним, енергійним людям, які разом з ним створили нову Францію.

Але автор не погоджується з бездумним захопленням Жульєна Наполеоном, бо імператор припускався карколомних помилок (поразка під Ватерлоо). Таким чином, і

головний герой роману, і його кумир, які кинули виклик державному устрою, зазнали поразки. І винна в цьому політична реакція, що суперечить демократичному розвитку, революції, яку придушила Реставрація. Простежуючи шлях головного героя, письменник розповідає про падіння звичаїв, про корисливість буржуазії, про нікчемність і слабкість дворянства, про пробудження у суспільстві нових сил. В основі роману — конфлікт особистості із суспільством.

Жульєн Сорель — представник покоління 20-х років XIX століття. Йому притаманні риси романтичного героя: прагнення незалежності, яскрава індивідуальність, бажання змінити свою долю. Обдарований розумовими здібностями, він ще хлопчиком відчув необхідність вирватися з цього середовища. Однак під час Реставрації зробити це не так просто: власних достоїнств для цього недостатньо. Минули часи Імперії, коли хоробрість і певні знання могли зробити із солдата генерала. У часи Реставрації необхідне шляхетне походження, щоб мати офіцерський чин. І якщо неможлива кар'єра військова, то можлива церковна. Церква відіграє провідну роль, і єпископ, навіть якщо він плебейського походження, важить більше ніж будь-який аристократичний ледар. Так виникає у Жульєна думка стати священиком, зробити церковну кар'єру і таким чином завоювати собі становище у вищому світі. Життя ставить його перед вибором: жити за законами батьків чи "пробити" собі дорогу до вищої влади, але приректи свою душу на загибель. І він робить свій вибір.

Чужим відчуває себе юнак у родині мера Вер'єра пана де Реналє, ненавидячи нещирість людей із оточення мера, достаток котрих потрапляє їм до рук через розкрадання коштів, що виділила скарбниця нещасним підкидькам. Він спостерігає духовне убозтво провінційної аристократії, яка керується лише корисливими задумами й постійно боїться революції і каверз буржуазії, яка теж зображується темними фарбами: повне моральне розтління, викликане самими принципами накопичування, міщанський спосіб думок (перемога Вально над Реналєм). Совість Жульєна почала нашіптувати йому: "Ось воно — це брудне багатство, якого і ти можеш досягти й насолоджуватися ним, але тільки в цій компанії". Для Жульєна пробити свій шлях означало передусім вирватися із Вер'єра, бо він не любив свою батьківщину. Йому ненависна навіть думка, що доведеться все життя жити в цьому брудному гурті людей, які не зупиняться ні перед якими злочинами. Він відчував себе дуже самотнім.

Бажаючи показати свою начитаність, знання, уміння мислити, Жульєн приходить до Безансонської семінарії. Але й тут на нього очікує розчарування: духовні кола Безансона далекі від суто релігійних інтересів і проблем. У романі діють священнослужителі всіх рангів, починаючи від скромного сільського кюре й закінчуючи єпископом. У церковному середовищі панує ідеологічне розшарування. Як раніше герой не бачив єдності серед мирян, так не бачить її тепер і серед духовенства й доходить висновку: "Ось тепер я потрапив у життя, і таким воно буде для мене до кінця".

Не цінують талант, розум, чесність, порядність простолюдина в будинку маркіза де Ла-Моля, не дасть маркіз згоди на одруження своєї доньки з плебеем, хоча зовсім

недавно вважав його своїм сином. У свідомості ж Матільди де Ла-Моль яскравіше, ніж у свідомості інших аристократів, панує думка про революцію і можливість її повторення. Вона не схильна пасивно спостерігати події і скласти голову без опору. Її дратує безпорадність молодих людей, які її оточують, тому вона захоплюється секретарем свого батька, вбачаючи в ньому можливого діяча революції, майбутнього Мірабо або Дантона. Вступаючи з ним у зв'язок, вона вважає, що він врятує її і її родину у разі революції від гільйотини, хоча духовні риси Жульєна відповідають і її духовному станові. Це єдина людина в будинку де Ла-Моля, яка розгледіла багатий внутрішній світ і глибоку силу духу цього юнака.

Через постріл у церкві в кохану пані де Реналь Жульєн потрапляє до в'язниці. І тільки тут, чекаючи на страту, юнак розуміє, що його спроба зруйнувати соціальні та моральні межі між аристократами та плебеями не здійснилася. Не довелося Жульєнові довести "сильним світу цього", що такі, як він, заслуговують на кращу долю.

Задача роману полягає не тільки в тому, щоб зобразити лицемірство як єдиний можливий шлях для досягнення мети. Жульєн не досягає своєї мети. І, головне, в кінці життя він уже не керується ні честолюбством, ні лицемірством. Коли він ближче пізнав людей, побачив низість довколишнього середовища, він засумнівався в цінностях того, до чого так прагнув з самої ранньої юності і що довгий час було його маренням, це перестало притягувати Жульєна. Історія цього "прозріння" і становить основну тему роману, і в цьому полягає величезна викривальна сила твору. Але розлучившись зі своїми юнацькими ілюзіями, зрозумівши убожество своїх колишніх ідеалів, Жульєн Сорель втратив всілякий інтерес для подальшого існування. Остаточно він прозирає від свого честолюбного запаморочення вже після того, як зробив свій роковий постріл. Тільки тепер він розуміє даремність і безглуздість своїх колишніх прагнень, розуміє, що йому не потрібне те, чого він так довго добивався. Щастя з госпожею де Реналь виявляється неможливим. Його промова в суді є підсумком його життєвого розвитку. Перетворивши свою проповідь на звинувачувальний акт тому суспільству, котре посилає його на гільйотину, він заздалегідь відмовився від можливості пом'якшення вироку, від можливості спасіння, бо життя стало для нього непотрібним.

Проте фізична поразка є водночас моральною перемогою Сореля над відсталим, консервативним існуванням суспільства. Акт правосуддя не взяв гору, помста касти аристократів не відбулася — Жульєн помер мужньо й гідно.

ОСНОВНІ ТВОРИ:

"Історія живопису в Італії", "Прогулянки по Риму", "Італійські хроніки", "Пармська обитель", "Расин і Шекспір", "Ваніна Ваніні", "Червоне і чорне".

ЛІТЕРАТУРА: 1. Реизов Б. Г. Стендаль. Философия истории. Политика. Эстетика.— Л., 1974.; 2. Реизов Б. Г. Стендаль: Годы ученья. — Л., 1988.